

22. Гордон А.Г. Хозяйствование на земле – основа крестьянского мировоззрения // Менталитет и аграрное развитие России (XIX – XX в.в.). Материалы международной конференции. – М.: РОССПЭН, 1996.
23. Ульянов–Ленин В.И. // Полное собрание сочинений. – М.: ИМЛ, 1982. – Т. 43.
24. Кісь Р. Фінал Третього Риму (Російська ідея на зламі тисячоліть) / Ін-т народознавства НАН України. – Львів, 1998.

О. М. Веселова

МЕМОРИАЛЬНІ ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ ТА ПАМ'ЯТНИКИ УКРАЇНСЬКИМ СЕЛЯНАМ – ЖЕРТВАМ ГОЛОДУ-ГЕНОЦИДУ 30-х років ХХ століття

В усі віки й у всіх народів живі пам'ятали й пам'ятають мертвих, віддаючи своїм предкам данину скорботи і шани. Говорячи про жертви голоду-геноциду 1932 – 1933 років в Україні – найбільшої трагедії, влаштованої Сталіним та верхівкою тоталітарної партії-держави СРСР, що поглинула, за даними різних дослідників, від 5,5 до 9 млн. українських землеробів, – Володимир Маняк (у відомому збірнику “33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал”, який містить 1000 свідчень очевидців голодовбивства), закликав: “Схилімося в доземному уклоні пам'яті жертв сталінського терору... Вічна їм пам'ять на вічній землі” [17, 583]. Мета статті – з'ясувати особливості процесу вшанування жертв голодомору 30-х рр. ХХ ст. у сучасній Україні. Об'єкт вивчення – жертви голодомору, предмет – встановлення меморіальних пам'ятних знаків.

Селяни-трударі-хлібороби на своїй рідній багатій родючій землі від владного штучного рукотворного голоду пухли, божеволіли, вмирили. Закопували їх у величезних ямах, які стали братськими могилами [6, 36].

Наприкінці 1980-х років, коли Компартія України після 55-річного замовчування визнала факт голодомору, у селах й містах України розпочався рух населення за складання списків-мартирологів замордованих геноцидом, встановлення вже не потай від влади, а гласно хрестів, інших пам'ятних знаків та пам'ятників.

Перші меморіальні знаки було встановлено в 1989 – 1992 рр. у селах Мошурів, Поташ, Зеленьків, Соколівочка, Лисянка, Журжинці, Полковничче, Іваньки; пам'ятники – у селах Коханівка, Ребедайлівка, Михайлівка, Катеринівка, 16 пам'ятників у Кам'янському р-ні Черкащини, у Харкові та Харківській обл.; встановлено понад 100 хрестів, інших пам'ятних знаків [4, 463, 479, 483, 484; 5; 6]. Меморіальні знаки відкрито в селах Паньківці, Ожарівка, Адампіль, Івки, Цимбалівка, Паплинци [4, 463, 476, 483], Деражня Хмельницької обл., у м. Лисичанську Луганщини [14]. Близько 20 пам'ятників зведено в райцентрі Переяслав-Хмельницький та р-ні, с. Пустовіти, смт Бородянка, селах Якимівка, Тарган, Брилівка, містах Богуслав та Тетіїв на Київщині, пам'ятні знаки споруджено в селах Заруддя та Пришиб Полтавщини. Встановлено 3 пам'ятники в с. Ярославка Житомирської обл. та ін. [15].

У серпні 1990 р., з ініціативи українського письменника О. Коломійця Українським фондом культури за участю письменників, художників, краєзнавців і священників, на березі р. Сули біля м. Лубен на Полтавщині було обрано та освячено місце для спорудження пам'ятника жертвам голодомору 1932 – 33 рр., насипано Курган Скорботи і встановлено Хрест, щоб нагадувати про обов'язок суших перед пам'яттю предків [2; 3].

У зверненні Оргкомітету з проведення загальнодержавних заходів до 60-х роковин голоду-геноциду в Україні, створеного за Указом Президента України на початку 1993 р., зазначалось: «Жахливий голод в Україні, планово зорганізований репресивним комуністичним режимом, призвів до незліченних людських жертв. Сьогодні вже відомо, що голодною смертю загинули мільйони й мільйони українців, представників інших національностей України. Тому важливо, щоб у кожній області, кожному районі, місті і селі нашої, тепер незалежної держави, ми вшанували світлу пам'ять безвинно загублених голодом людей. Впорядкування масових поховань замучених голодом, встановлення хрестів, інших пам'ятних знаків, впорядкування кладовищ, проведення в церквах і храмах молитов та панахид – найперше і найголовніше, чим можна було б воістину по-народному, по-християнськи спом'янути наших загиблих від голоду-геноциду батьків і матерів, братів і сестер. Про страхітливий злочин комуністичної кліки проти українського народу мають знати і завжди пам'ятати наша молодь, наші діти» [10, 25 березня].

Хрест жертвам голодомору встановлено влітку 1993 р. в центрі Херсона, відкрито й освячено пам'ятник у с. Соколівка Крижопільського р-ну Вінницької області, восени 1993 р. з ініціативи історико-просвітницької організації «Меморіал» споруджено та освячено пам'ятник жертвам більшовицького геноциду в Червонограді Львівської обл. [11]. Пам'ятний знак у вигляді хреста і дзвону зведено в Добровеличківці Кіровоградської обл. на кошти, зібрані усім миром. Меморіальну композицію з чорної кам'яної стели з хрестом над нею і написом «Жертвам голодомору 1932 – 1933 років на Луганщині» споруджено в Новоайдарі. У центрі с. Сокиринці на Чернігівщині загиблим хліборобам встановлено пам'ятник у вигляді хреста, облуптаного колючим дротом, під яким встановлено скульптуру виснаженої матері з мертвою дитиною на руках [8].

11 вересня 1993 р. під час Днів Великої Скорботи, коли вся Україна схилилася перед пам'яттю безвинно загиблих у 1932 – 1933 рр., було відкрито пам'ятник-меморіал неподалік від м. Лубни Полтавської обл. біля Мгарського Спасо-Преображенського монастиря на Зажур-горі – 30 дзвонів під банею одного величного дзвону, увінчаного хрестом. Дзвін-пам'ятник збудовано за ініціативи та коштом Українського фонду культури і громадськості Лубенщини. Автори меморіалу – архітектор А. Ігнащенко та конструктор І. Лебедич [11, № 36]. 12 вересня 1993 р. на Михайлівській площі м. Києва було урочисто відкрито й освячено пам'ятний меморіальний знак із граніту й бронзи, що символізує собою хрест, матір-берегиню як символ України, з опущеними від розпачу руками і дитиною на грудях [10, 16 вересня]. Того ж дня було відкрито та освячено пам'ятний знак жертвам голодомору в с. Гарбузівка на Полтавщині. На

постаменті меморіального знаку напис: “Україно моя, не допусти злодіянь 1933 року в майбутньому” [8, 14 вересня].

1993 р. перші пам’ятні знаки-хрести з’явилися в Одеській обл.: у м. Балті, смт Велика Михайлівка, селах Саражинка і Чернече Балтського р-ну, Грабове Кодимського, Можнянка Новопокровського р-ну [1, 28 вересня]. У Полтавській обл. встановлено ще ряд пам’ятних знаків. Це – хрест у смт Нові Санжари, Курган Скорботи в райцентрі Чорнухи [19, 28 вересня], пам’ятник у Кобеляцькому р-ні. “В с. Суха на братській могилі люди поставили великого хреста, щоб живі пам’ятали голодомор. В ту могилу кидали ще й живих”, – свідчила Г.О. Ткаченко [7, 407, 409].

Діяльність громадськості з увічнення пам’яті жертв голоду-геноциду розширювалася. Хрести пам’яті в селах Скоморошки, Рожичка, Фронтівка, Підвисоке, у селах Новий Животів, Животівка, Юшківці, Угарове, Кожанка на кладовищах Оратівського р-ну Вінницької обл. встановлено в 1995 – 1996 рр. У м. П’ятихатки – районному центрі Дніпропетровщини – на території колишнього цвинтаря встановили пам’ятний знак – дерев’яний хрест і надгробний камінь для увічнення пам’яті померлих від голодної смерті (1999 р.). Щорічно біля пам’ятного знаку жертвам голодомору проводять мітинги, вшановуючи пам’ять загиблих. На місці поховань жертв голодомору 1932 – 1933 рр. у Житомирській обл. встановлено пам’ятний хрест та проведено поминальну панахиду по небіжчиках. Хрести постали на центральному міському кладовищі Гуляй-Поля Запорізької обл. Постійно вшановує жертви голодового жакіття Київщина. Пам’ятні меморіальні знаки встановлено в райцентрі Вишгород, смт Рокитне, селах Житні Гори, Телешівка, Бирюки, Острів Богуславського р-ну, насипано кургани та встановлено хрести в селах Веприк, Пилипівка, Велика Снітинка, Пришивальня, Дорогинка, Дідівщина, Бортники, Волиця, Скригалівка, Дмитрівка, Паляниченці, Триліси, Велика Офірна, Кожанка Фастівського р-ну, у смт Макарів, с. Бишів Макарівського р-ну. У райцентрі Кагарлик біля Ольгинського кладовища жертвам голодомору встановлено хрест. Нагорнуто насипи й встановлено хрести та стели на кладовищах сіл району Б. Щучинка, Шубівка, Горохове, Бурти, Черняхів, дерев’яні пам’ятні хрести в селах Гребені, Юшки, Жовтневе, Панікарча, Леонівка, Липовець, Новосілка, Русавка, Стайки, Стрітівка, Шпендівка, у с. Слобода – дзвін. 12 пам’ятних знаків встановлено на території Богуславського р-ну. Про голод-геноцид нагадують меморіальні знаки в Миронівському та Сквирському р-нах.

Хрести таobelіски замордованим селянам збудовано на місцях поховань у селах Шарівка, Полкова Микитівка Богодухівського, Кобзарівці Валківського р-ну Харківщини [15]. На Хмельниччині монументи жертвам геноциду та політичних репресій відкрито в селах Пишки, Пилявка Старосинявського р-ну [9, 15, 29 листопада]. Хрести та пам’ятні знаки встановлено в с. Дзензелівка Маньківського, селах Безпальче, Жорнокльова Драбівського, с. Старі Бабани Уманського, в усіх населених пунктах Городищенського р-ну Черкащини. Пам’ятні знаки споруджено в с. Первомайівка Верхньобогачанського та Гладківка Голопристанського р-ну на Херсонщині [19, 28 травня].

В ім’я увічнення пам’яті загиблих від голодової чуми ХХ ст., згідно з Указом президента України від 26 листопада 1998 р., щорічно в четверту суботу листопада Україна відзначає День пам’яті жертв голодомору [18, 28 листопада]. Чимало вже зроблено в плані увічнення пам’яті жертв геноциду, але й дотепер на місцях тисяч і тисяч могил немає ніяких пам’ятників чи хресних знаків, могили зрівнялись... Владні структури – обласні та місцеві ради, регіональні й місцеві держадміністрації – ще дуже мало про це турбуються. Особливо в регіонах, де голодоморна смертність селян-хліборобів була надзвичайно високою (Донеччина, Сумщина, Миколаївщина, Запоріжжя, Херсонщина та ін.). Дотепер деякі симпатизи радянської тоталітарної влади, яка організувала геноцид проти власного народу, не лише не сприяють прагненню населення вже незалежної України до увічнення закатованих голодом земляків, а й узагалі заперечують, як і за часів сталінщини, сам факт голодомору, а величезну кількість документів вважають «демагогією». Вони ігнорують постанови Верховної Ради, Укази Президента України щодо вшанування жертв геноциду.

Якщо раніше, у тоталітарному СРСР, коли навіть згадка про голод-геноцид була в партії-державі “злочином”, на братських могилах заморених голодом селян прокладали дороги, будували гаражі, кафе, влаштовували танцмайданчики, то в незалежній Україні різні вандали нищили хрести, надмогильні плити й пам’ятники, палили могили правозахисників...

У рішенні Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань щодо вшанування пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 років” від 6 березня 2003 наголошується: “До дня пам’яті жертв голодомору та політичних репресій 22 листопада 2003 року в місцях масових поховань загиблих від голодомору 1932 – 1933 років установити пам’ятні знаки для увічнення їхньої пам’яті”. В розпорядженні Президента України “Про додаткові заходи у зв’язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні за 6 грудня 2002 р. вказується: “Спорудити в місті Києві Меморіал пам’яті жертв голодоморів та політичних репресій” [12, 93, 103, 106].

Увічнення пам’яті жертв голодоморів перш за все є завданням державних органів, усіх чесних громадян-патріотів України, науковців, викладачів, студентів, вчителів, школярів, ін. Майже в кожному селі, кожному місті є люди, які пам’ятають місця масових поховань у голодні 1932-1933 рр. І високим моральним та патріотичним обов’язком місцевої влади і громадськості є належним чином впорядкувати братські могили і встановити біля них меморіальні знаки, пам’ятники. Необхідно скласти офіційний реєстр наявних пам’ятників, домагатися узяття їх під охорону держави. Науковцям вузів, суспільствознавцям інститутів НАН України бажано посилити роботу з дослідження актуальної багатоаспектної теми голоду-геноциду 1932-1933 рр., залучати аспірантську та студентську молодь до вивчення архівних документів, збору свідчень-спогадів очевидців голодомору, створення Книг Пам’яті, встановлення монументів і пам’ятних знаків по всій Україні. Ганна Левченко (в дівочтві Телевна), 1914 р. народження, яка пережила голодомор в с.Красносілка на Кіровоградщині, у своєму свідченні заповідає нам: “Тепер інколи можна почути, що це

було давно, і про це пора забути, не згадувати. Але про це не можна ніколи забувати! Це був страшний голод, і він загубив мільйони наших людей [8, №3].

1. *Вечерняя Одесса*. – 1993.
2. *Вечірній Київ*. – 1990.
3. *Родослав*. – 1990.
4. *Голодомори в підрадянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні)*. – Київ – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2003.
5. *Голос України*. – 1993.
6. *Гудзенко К. Трагічні голоси [з Черкащини]*. – Кам'янка. – 1993; *Світovid*. – 1993.
7. *Голодомори в підрадянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні)*. – Київ – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2003.
8. *Голос України*. – 1993.
9. *Колос*. – 2003.
10. *Літературна Україна*. – 1993.
11. *Народна газета*. – 1993, 2000.
12. *Парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років 12 лютого 2003 року*. – К.: 2003.
13. *Поточний архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів*.
14. *Рабочая газета*. – 1990.
15. *Поточний архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів*.
16. *Рудий Василь. Розп'ята Тиврівщина (Голодомор 1932 – 1933 років у Тиврівському районі Вінницької обл.)*. – Тиврів. – 1993.
17. *33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал*. – К.: Рад. письменник, 1991.
18. *Урядовий кур'єр*. – 1998.
19. *Факт*. – 1993.

Б. Г. Москальов

З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. ПЕТРА ВАСИЛЕНКА В 30- тІ РОКИ ХХ СТ.

У 2005 році виповнюється 75 років від початку більшовицької реформи вищої школи, у ході якої сформувалася радянська освітня система. Було реорганізовано систему сільськогосподарської освіти, яка мала готувати кадри для соціалістичного, великого, механізованого землеробства. У тодішній столиці України, Харкові, було відкрито новий ВНЗ – Інститут механізації та електрифікації сільського господарства (ХІМЕСГ), який мав на меті забезпечити інженерними кадрами більшовицьку технічну модернізацію сільського господарства.

Історія с.-г. освіти в Харкові вивчалася насамперед у зв'язку з історією Харківського сільськогосподарського інституту [1], що є найдавнішим с.-г. ВНЗ не тільки в Україні, але й у Європі. Вивчення історії ХІМЕСГ почалося наприкінці 70-х років ХХ ст. у зв'язку з підготовкою до 50-річного ювілею інституту. Було зібрано документи, матеріали з історії інституту, спогади студентів і викладачів. У 1980 році було відкрито Музей історії інституту, з нагоди ювілею випустили книжку про ХІМЕСГ, що містила і коротку історичну довідку [2]. Однак у

цілому історія становлення і розвитку цього ВНЗ в науковому плані досліджена недостатньо.

Метою статті є вивчення проблем становлення інституту в 30-і роки ХХ ст. Об'єкт дослідження – більшовицька реформа вищої школи, предмет – становлення ХІМЕСГ у 30-ті рр. ХХ ст.

12 червня 1930 року РНК УРСР прийняла постанову „Про організацію Вишів та Втишів і про передачу їх у відання відповідних наркоматів”, що передбачала кардинальну реорганізацію всієї освітньої системи в Україні. У розділі „Сільськогосподарська вертикаль” планувалося створення в Харкові Інституту механізації й електрифікації сільського господарства на базі відділень механізації Харківського і Полтавського сільськогосподарських інститутів. Ця реформа, затверджена пізніше постановою ВЦВК і РНК СРСР 23 липня 1930 року, спричинила дроблення старих сільськогосподарських навчальних закладів і створення десятків нових, галузевих, однофакультетних інститутів.

Більшовицька технічна модернізація аграрного сектора, яка почалася в ці роки, зіткнулася з гострим браком інженерно-технічних кадрів і невідповідністю фахівців агрономічного профілю до роботи в умовах великого, механізованого виробництва. Узявши за основу технічної модернізації сільського господарства американську модель, радянське керівництво враховувало, що в США з початку ХХ століття було випущено для с.-г. виробництва близько 78 тис. кваліфікованих фахівців інженерного профілю, що дозволило забезпечити насиченість інженерними кадрами в розрахунку – один інженер на 1300 – 1500 га посівних площ, у той час як у Радянському Союзі нечисленні інженерні факультети сільськогосподарських ВНЗ і ВНЗ індустріального землеробства змогли випустити в 1930 році не більше 250 інженерів-механізаторів, а насиченість інженерними кадрами з розрахунку на посівні площі в сотні разів поступалася американській. Зовсім не підготовленими до реалізації більшовицьких планів створення найбільшого у світі механізованого виробництва виявилися і агрономічні кадри, що випускалися ВНЗ. Орган Наркомосвіти УРСР „Шлях освіти” писав про агрономів, які працювали в сільському господарстві: „Крім того, що вони не розуміють нічого в організації великого виробництва, вони не мають також знань з експлуатації машин та їх ремонті, тому що дотепер агрономам у сільськогосподарському інституті давали тільки обмежені відомості в області теорії с.-г. машинознавства” [3, 59].

Більшовицька реформа не була підготовлена і не була забезпечена ні у фінансовому, ні в матеріальному відношенні. Гостро невіддало кваліфікованих викладацьких кадрів, підручників і навчальних посібників, не були створені необхідні побутові умови для студентів. У такій ситуації знаходилися і більшість новостворених інститутів у м. Харкові.

Відповідно до рішення спеціальної комісії з розділу Харківського с.-г. Інституту, ХІМЕСГу було тимчасово виділено будинок по вул. Чайковського, 4, (нині УкрНДІ ґрунтознавства ім. О.Соколовського), який належав с.-г. інституту. Роботу по організації нового інституту очолив призначений зам. директора з навчальної роботи проф. Алов О.О., який завідував